

ԱՐԱՄ ԳԱՍՊԱՐՅԱՆ

1908 Թ. ԽՈՐՀՐԴԱՐԱՆԱԿԱՆ ԸՆՏՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐՆ ՕՍՍԱՆՅԱՆ ԿԱՅՍՐՈՒԹՅԱՆ ԱՐԱԲԱԿԱՆ ՎԻԼԱՅԵԹՆԵՐՈՒՄ

1908 թ. հուլիսի 23-ի երիտթուրքական հեղափոխությունից անմիջապես հետո վերականգնվեց Օսմանյան Սահմանադրությունը¹ և Երիտթուրքների առաջնային խնդիրներից մեկը դարձավ ընտրությունների անցկացումը և խորհրդարանի ձևավորումը, որը պետք է դառնար իրենց իշխանության օրինականացման և ամրապնդման հիմքը:

Օսմանյան կայսրությունում 1908 թ. հոկտեմբեր-նոյեմբեր ամիսներին անցկացված խորհրդարանական ընտրություններն առավել ակնհայտ դարձրին կայսրությունում ձևավորված քաղաքական հոսանքների միջև պայքարը:

Այս պայքարը հիմնականում ծավալվում էր Սահմանադրության և հին վարչակարգի կողմնակիցների միջև, որոնցից յուրաքանչյուրը տարբեր միջոցներով փորձում էր առավել չափով պատգամավորական տեղեր ապահովել խորհրդարանում:

Օսմանյան կայսրության Սահմանադրությունը նախատեսում էր երկաստիճան ընտրություններ, այսինքն, բնակչությունը նախ պետք է ընտրեր ընտրողներին, իսկ վերջիններս, իրենց հերթին, պատգամավորներին²: Ընտրական օրենքում, որն ընդունվել էր դեռևս 1877 թ., առկա էին մեծ թվով ընտրական սահմանափակումներ. մասնավորապես, ընտրելու իրավունքից զրկվում էին կանայք, հող և անասուն չունեցող գյուղացիները, քրեական հանցանքներ կատարած անձինք և այլք: Ընտրելու իրավունք էր տրվում նրանց, ովքեր վճարում էին հողահարկ և շահութահարկ:

Այս օրենքի մեջ երիտթուրքական իշխանությունների կողմից մտցվեցին մի շարք փոփոխություններ, որոնք պետք է առավելություն տային նրանց խորհրդարանական ընտրությունների ժամանակ: Այսպես, օրինակ, եթե 1877 թ. օրենքի համաձայն պատգամավորը կարող էր ընտրվել միայն այն շրջանից, որտեղ նա բնակվել էր որոշակի ժամանակ, ապա այժմ այդ սահմանափակումը վերացվում էր³, հնարավորություն տալով իթթիհադականներին իրենց թեկնածուներին առաջադրել

ցանկացած շրջանից, որտեղ ավելի լայն հնարավորություններ կային կազմակերպելու նրանց ընտրությունը, և ապահովելու տարբեր շրջաններից իրենց կողմնակիցների ավելի մեծ թվի ներգրավումը խորհրդարան:

Հարկ է նշել, որ իթթիհադականներն ընտրական պայքարի մեջ մտան՝ ունենալով բավական լավ կազմակերպված և գործունյա համակարգ: Ամբողջ երկրով մեկ ստեղծված իթթիհադական ակումբներն ակտիվ քարոզչություն էին ծավալում իրենց թեկնածուների օգտին, նույնիսկ հատուկ գործակալներ էին ուղարկում կայսրության տարբեր վիլայեթներ, որոնք տեղում ընդարձակ քարոզչական աշխատանքներ էին իրականացնում: Օրինակ, Բասրա ուղարկվեց ճանաչված փաստաբան Ազիզ Բեյը, Բեյրութ, Դամասկոս և Մոսուլ՝ մայրը Վեհիբ Բեյը⁴:

Բացի այդ, երիտթուրքերն ունեին լավ մշակված նախընտրական ծրագիր, որտեղ, մասնավորաբար, նախատեսվում էին Սահմանադրության մեջ արմատական վտիճխություններ, ինչը գրավում էր կայսրության տարբեր ազգությունների, այդ թվում նաև արաբական ազգային գործիչների մեծ մասին:

Չափազանց կարևոր էր և այն հանգամանքը, որ Օսմանյան կայսրության ազգությունները և հատկապես արաբները, իրենց ազգային նպատակներին հասնելու համար դեռևս հույսեր էին կապում երիտթուրքերի հետ: Այն հանգամանքը, որ արաբական վիլայեթներում «Իթթիհադ վե թերաքի» կուսակցության վարկանիշը դեռևս բարձր էր, վերջիններիս համար ապահովեց արաբ գործիչների մեծ մասի աջակցությունը: Թերևս այդ էր պատճառներից մեկը, որ իթթիհադականներն արաբական վիլայեթներում արաբ ազգայնականների կողմից չհանդիպեցին լուրջ դիմադրության: Բացի այդ, այստեղ դեռևս չէին ձևավորվել այնպիսի ազգայնական խմբեր և կազմակերպություններ, որոնք կարողանային սեփական ուժերով ակտիվ մասնակցություն ունենալ ընտրություններին:

Այս և նման հանգամանքներն, անշուշտ, էապես ազդեցին ընտրությունների ընթացքի վրա, որը շատ բարենպաստ էր երիտթուրքական «Իթթիհադ վե թերաքի» կուսակցության համար:

Սուլթանական իշխանությունն⁵ իր հերթին ջանում էր փոխել ստեղծված իրադրությունը՝ վարձելով շրջանցել իրեն ոչ ձեռնառու ընտրական օրենքը: Այս նպատակով մեծ վեզիր Սաիդ Փաշան⁶, օրինակ, հատուկ շրջաբերական ուղարկեց կայսրության բոլոր վիլայեթները, որտեղ, մասնավորաբար, ասվում էր. «Հաշվի առնելով խորհրդարանի գումարման հրատապությունը՝ թույլ է տրվում պատգամավորների ընտրությունը ոչ թե ժողովրդի, այլ տեղի վարչակազմի անդամների կողմից»⁷: Կասկածից դուրս է, որ եթե այս շրջաբերականը կենսագործվեր, ապա պատգամավորական տեղերի մեծ մասը կգրադեցնեին սուլթանա-

կան վարչակազմի կողմնակիցները: Պատահական չէ, որ առաջարկվող ընտրակարգի դեմ ամմիջապես սուր քննադատմամբ հանդես եկան սահմանադրական ընտրությունների կողմնակիցները, որոնց ի վերջո հաջողվեց նրա իրականացումը կասեցնել:

Ավելորդ չէ նշել նաև, որ երիտթուրքական իշխանություններին ընդդիմադիր էին ոչ միայն նախկին վարչակարգի ներկայացուցիչները, այլև քաղաքական ուժեր, որոնք ձևավորվել էին հեղափոխությունից հետո:

Ամմիջապես խորհրդարանական ընտրությունների նախօրյակին՝ 1908 թ. սեպտեմբերի 14-ին, Ստամբուլում ստեղծվեց «Իթթիհադ վե թերաքի»-ին ընդդիմադիր «Օսմանյան լիբերալներ» կուսակցությունը (Ահրար) (Osmanli Ahrar Firkasi), որի գլխավոր քարտուղարը ազգությամբ արաբ Նուր ալ-Դին Ֆարուխն էր⁸: Կուսակցության մեջ ներգրավված էին կայսրություն տարբեր ազգությունների ներկայացուցիչներ, հատկապես հույներ և հայեր: Անհամեմատ փոքր էր թուրքերի թիվը, որոնք հիմնականում «Իթթիհադ վե թերաքի» նախկին անդամներն էին:⁹

«Ահրարը» իթթիհադականներին մեղադրում էր չափազանց ազգայնական կողմնորոշման մեջ: Պատահական չէ, որ ի տարբերություն «Իթթիհադ վե թերաքիի» ծրագրի, որտեղ ակնհայտ էր կայսրության ոչ թուրք ազգությունների նկատմամբ անհանդուրժողականությունը, «Ահրարի» ծրագրում առաջ էր քաշվում դեռևս 1902 թ. թագածառանգ Սաբահ ալ-Դինի հռչակած ապակենտրոնացման և ազգերի միասնության գաղափարը¹⁰:

Այսուհանդերձ, «Ահրարի» դիրքերը շատ թույլ էին: Պատճառներից մեկը, հավանաբար, այն էր, որ ստեղծվելով ընտրությունների նախօրյակին կուսակցությունը ուղղակի չհասցրեց իր մասնաճյուղերը հիմնել կայսրության վիլայեթներում և ինչպես հարկն է նախապատրաստվել ընտրություններին: Հետևանքը եղավ այն, որ լիբերալները կարողացան ընտրություններին մասնակցել միայն Ստամբուլում և խորհրդարան անցկացնել Անկարայի ընտրատարածքից ընտրված ընդամենը մեկ թեկնածուի՝ Սահիր Սաիդ փաշային¹¹:

Չնայած այս հանգամանքին՝ «Ահրար» կուսակցությունը հետագայում խորհրդարանում գտավ 50 պատգամավորների աջակցությունը, որոնք առաջադրվել էին իթթիհադականների կողմից և ներկայացնում էին արաբներով, ալբանացիներով, հայերով, հույներով և կայսրության այլ ազգություններով բնակեցված շրջանները¹²: Վերջիններիս համար առավել գրավիչ էր «Ահրարի» առաջարկած սահմանադրական վտվոխությունների ծրագիրը, որտեղ նախատեսվում էր ավելի ընդլայնել վիլայեթների իրավունքները և դրանց վարչակազմերում, համապատասխան այդտեղ բնակվող ազգությունների քանակի, կարգավորել պաշտոնների նշանակումը¹³:

Չնայած բարենպաստ պայմաններին, իթքիհաղականները խորհրդարանում իրենց կողմնակիցների մեծամասնությունն ապահովելու համար դիմում էին նաև տարատեսակ ընտրախախտումների, ինչպես նաև վարչական ճնշումների:

Երիտթուրքերին առավելապես անհանգստացնում էր ընտրությունների ընթացքն արաբական վիլայեթներում: Նրանց առաջնահերթ նպատակը խորհրդարան թուրք պատգամավորների մեծ թվի ներգրավմամբ այնտեղ թուրքական տարրի գերակայության ապահովումն էր, ինչը մեծապես կնապաստեր երկրի թուրքացման ծրագրի իրականացմանը: Մինչդեռ արաբ ազգաբնակչության թվին համապատասխան արաբ պատգամավորների ընտրվելը (որոնք կգրադեցնեին խորհրդարանի պատգամավորական տեղերի զգալի մասը), փաստորեն, մեծապես կխոչընդոտեր երիտթուրքերի նպատակների իրականացմանը: Փորձելով սահմանափակել արաբների մասնակցությունը ընտրություններին՝ երիտթուրքական իշխանությունները դիմեցին ամենատարբեր միջոցների: Վերջիններս, մասնավորապես, պահպանեցին Սահմանադրության մեջ ամրագրված այն դրույթը, որի համաձայն Օսմանյան կայսրության խորհրդարանի պատգամավոր կարող էին ընտրվել միայն նրանք, ովքեր տիրապետում էին թուրքերեն լեզվին¹⁴, հանգամանք, ինչը մեծ չափով կոժվարացնեք արաբական, ինչպես նաև մյուս վիլայեթներից ընտրվողների հնարավորությունները: Կայսրության որոշ շրջաններում թուրքերենին տիրապետողների շրջանակը սահմանափակվում էր պետական հաստատություններում ծառայող պաշտոնյաներով և էին վարչակարգի այն ներկայացուցիչներով, որոնք հեռու էին արաբական ազգայնական շարժումից և բնականաբար, առավել ընդունելի էին երիտթուրքերի կողմից¹⁵: Բացի այս սահմանափակումից, իշխանություններն ուղղակի աշխատանքից ազատեցին ներքին և արտաքին գործերի նախարարությունների արաբ պաշտոնյաներին: Արաբական շրջաններում ծառայող մի խումբ արաբ սպաներ ուղարկվեցին թուրքաշատ նահանգներ կամ ընդգրկվեցին ավելի ցածր աստիճանի ծառայություններում¹⁶: Կայսրության հեռավոր շրջաններում ժողովրդական ընտրություններ ընդհանրապես տեղի չունեցան. օրինակ՝ Եմենում պատգամավորները ընտրվեցին Թահին և Սամայի շեյխերի և առևտրականների կողմից¹⁷: Երիտթուրքերի գործելաճի դրսևորման համար պատեհ հնարավորություն էր տալիս Սահմանադրության մեջ ամրագրված՝ ընտրատարածքների ձևավորման մասին անորոշ և հեեեղուկ օրենքը, որը, փաստորեն, մեկ պատգամավորի ընտրության իրավունք էր տրամադրում 50 հազար բնակչություն ունեցող շրջաններին՝ միաժամանակ նույնանման իրավունք վերապահելով նաև 25 հազարից ոչ պակաս և 75 հազարից ոչ ավել ազգաբնակչություն ունեցող շրջաններին¹⁸:

Ծարակորեն օգտագործելով այդ հնարավորությունը՝ իրօրհաղականները թուրքերի թվական գերազանցություն ունեցող շրջանները միտումնավոր կերպով մասնատում էին մանր ընտրատարածքների՝ նրանցից յուրաքանչյուրին հնարավորություն տալով մեկական ներկայացուցիչ ունենալ խորհրդարանում և արտաքննալես առանց ընտրակարգը խախտելու՝ ապահովել խորհրդարանում թուրքական տարրի գերակայությունը: Միևնույն ժամանակ հակառակ քաղաքականություն էր վարվում գերակշռարար այլ ազգություններով բնակեցված տարածքներում:

Օսմանյան հպատակների իրավունքների այսպիսի կոպիտ խախտումների դեմ բազմաթիվ դժգոհությունները, ինչպես և պետք էր սպասել, իշխանությունների կողմից մնում էին անպատասխան:

Երիտթուրքերի ազգայնամտության այս և մյան դրսևորումները երկկողմ անվստահության և անհանդուրժողականության մթնոլորտ էին ստեղծում ընտրությունների ողջ ընթացքում:

Չնայած, օգտագործելով իրենց իշխանությունը, երիտթուրքերին հաջողվեց ընտրատարածքների մեծ մասում անցկացնել իրենց թեկնածուներին, սակայն դա դեռևս չէր նշանակում, որ ընտրություններում երիտթուրքերը ձեռք բերեցին բացարձակ առավելություն: Մասնավորաբար, արաբական մի շարք շրջաններում իրօրհաղականները հանդիպեցին բավական լուրջ ընդդիմության պահպանողական ուժերի կողմից, որոնք հիմնականում համախմբված էին այս կամ այն հեղինակավոր հոգևորականի կամ շեյխի շուրջ:

Բավական ուժեղ հակաիրօրհաղական խմբավորում էր ձևավորվել, օրինակ, Բասրայում: Այստեղ իր թեկնածությունն էր առաջադրել հայտնի հողատեր Թալիբ փաշան, որը չնայած «Իրօրհաղ վե թերաքի» կուսակցության անդամ էր, սակայն իրականում սուլթան Աբդուլ Համիդի կողմնակիցն էր: Պատահական չէ, որ երիտթուրքերը սկսեցին ակտիվորեն պայքարել նրա թեկնածության դեմ՝ նույնիսկ երեք անգամ անվավեր ճանաչելով Բասրայում անցկացված ընտրությունները: Այսուհանդերձ, Թալիբ փաշան, ինչպես նաև մեկ այլ խոշոր հողատեր՝ Նախկին վարչակարգի կողմնակից Ահմադ փաշան, կարողացան ընտրվել խորհրդարան¹⁹:

Անհրաժեշտ է նշել նաև, որ իրօրհաղականների հաղթանակն արաբական մի շարք վիլայեթներում կրում էր զուտ ձևական բնույթ: Հաճախ առաջադրվելով «Իրօրհաղ վե թերաքի» կուսակցության կողմից՝ թեկնածուները ընտրարշավի ժամանակ հաճախ էին գալիս իրօրհաղական ծրագրերով ու գաղափարներով, սակայն ընտրվելուց հետո, արդեն որպես պատգամավոր, գրեթե ոչնչով կապված չէին լինում իրօրհաղականների հետ:

Ընտրությունները բավական սուր բնույթ կրեցին նաև Միջիայում, հատկապես Դամասկոսում: Այդտեղ իրենց թեկնածությունն էին ստա-

ջադրել «Արաբա-Օսմանյան եղբայրություն»²⁰ կուսակցության ղեկավար Շափիկ ալ-Մուայադ ալ-Ազմը և նրա գործընկեր Ռուշդի ալ-Շամաան: Փորձելով խոչընդոտել նրանց ընտրությունը՝ երիտթուրքերի դրոմամբ ոստիկանները ձերբակալեցին կուսակցության կողմսնկիցներից մեկին: Դուռն անմիջապես հետևեց քաղաքապետարանի ստջև կազմակերպած հանրահավաքը, որի մասնակիցները հակաերիտթուրքական կոչեր էին հնչեցնում, ինչն իշխանություններին ստիպեց հրաժարվել իրենց մտադրություններից: Ի վերջո՝ Շափիկ ալ-Մուայադ ալ-Ազմը և Ռուշդի ալ-Շամաան հասան՝ հաջողության ընտրվելով խորհրդարան²¹:

1908 թ. նոյեմբերի վերջին ընտրություններն ավարտվեցին: Ի վերջո երիտթուրքերին հաջողվեց խորհրդարանում ապահովել թուրքական տարրի գերակայությունն այլազգի պատգամավորների հանդեպ: Սակայն դրա հետ մեկտեղ, որոշ թուրք համարվող պատգամավորներ արդեն իսկ իրենց ծագումով թուրք չէին, այլ բալկանյան մահմեդականներ, ինչպես, օրինակ, Մուհամեդ Ֆուադը, որը ծագումով բուլղարացի էր²²:

Խորհրդարանն իր աշխատանքներն սկսեց 1908 թ. դեկտեմբերի 17-ին: Պատգամավորների ժամանման կապակցությամբ կայսրության մայրաքաղաքում անցկացվեցին բազմաթիվ երթեր և տոնախմբություններ: Արաբները, ինչպես նաև կայսրության մյուս ժողովուրդները մեծ խանդավառությամբ ընդունեցին խորհրդարանի բացումը՝ նրա գործունեության հետ կապելով իրենց նպատակների իրականացումը:

Խորհրդարանի 275 պատգամավորներից 65-ը ընտրվել էին արաբական վիլայեթներից (նրանցից 15 – ը ազգությամբ թուրք էին): Պատգամավոր էին ընտրվել նաև 25 ալբանացի, 23 հույն, 12 հայ, 4 բուլղարացի, 5 հրեա, 3 սերբ և 1 վալախ: Այսպիսով, թուրք պատգամավորների թիվը խորհրդարանում 152 էր, ինչն, անշուշտ, չէր համապատասխանում կայսրության ազգային կազմին²³:

Օսմանյան կայսրության Սահմանադրության համաձայն՝ բացի խորհրդարանի ստորին պալատից ստեղծվեց նաև վերին պալատ՝ սենատ, որի անդամները, սակայն, ոչ թե ընտրվում էին, այլ նշանակվում սուլթանի կողմից: Այս հանգամանքը, անշուշտ, լավագույն ձևով օգտագործվեց վերջինիս կողմից՝ սահմանափակելու այլ ազգությունների, այդ թվում նաև արաբների մուտքը սենատ: Այս տեսակետից հատկանշական են Աբդուլ Համիդի խոսքերը սենատորների նշանակման կապակցությամբ. «Սենատը ազգի և սահմանադրության վերաքննիչ ուժն է, և նրա անդամների բացահայտ ճնշող մեծամասնությունն անպայման և անպայման պետք է լինեն թուրքեր և մահմեդականներ»²⁴: Աբդուլ Համիդի նման դիրքորոշումը նույնքան ձեռնտու էր նաև նրա հակառակորդներին՝ երիտթուրքերին՝ իրենց քաղաքականության իրականացման հա-

մար: Պատահական չէ, որ սուլթանի կողմից նշանակված քառասուն սե-
նատորները 37-ը թուրք էին և միայն երեքը արաբ²⁵:

Այսպիսով արաբները, լինելով կայսրության ամենամեծաթիվ ազ-
գային տարրը²⁶, տարբեր հանգամանքների բերումով չկարողացան
խորհրդարանում զբաղեցնել համապատասխան քանակի տեղեր: Սա-
կայն նույնիսկ այս պարագայում խորհրդարանի գրեթե կեսը կազմեցին
ոչ թուրք պատգամավորները, ինչը նրանց հնարավորություն էր տալիս
համախմբվել մի ընդհանուր դաշինքի մեջ և հետամուտ լինել իրենց ազ-
գային պահանջներին: Մինչդեռ իրականում այս հնարավորությունը
վերջիններիս կողմից չօգտագործվեց, քանի որ ազգային խմբավորում-
ներից յուրաքանչյուրի առաջնահերթ նպատակը զուտ տեղային խնդիր-
ների լուծումն էր, ինչը, բնականաբար, չնպաստեց նրանց ուժերի միա-
վորմանը, միաժամանակ թուրքերին հնարավորություն տվեց խորհրդա-
րանում ունենալ գերակայող դիրք:

Խորհրդարանի պատգամավորները միավորվեցին երեք քաղա-
քական խմբավորումների մեջ. առաջինը «Իթքիհադ վե թերաքին» էր,
երկրորդը՝ «Աիդարը», որի անդամները հավատում էին, որ կայսրության
դժվարությունների լուծումը գտնվում է ֆեդերատիվ պետության ստեղծ-
ման մեջ՝ տեղային ինքնավար մահանգներով: Երրորդ խմբավորումը
«Մահմեդական ընկերությունն» էր, որը հետամուտ էր պանիսլամիզմի
գաղափարների և կրոնական օրենքների տարածմանը²⁷:

Ավելորդ չէ նշել, որ համախմբման վարձեր եղան նաև արաբ
պատգամավորների կողմից: Խորհրդարանի աշխատանքների հենց
սկզբում նրանք ստեղծեցին «արաբական դաշինքը»²⁸, սակայն այն զուտ
ձևական էր, քանի որ նրա անդամները կապված չէին ընդհանուր հա-
յացքներով: Հիմնականում հենց այդ պատճառով էլ նրանց չհաջողվեց
ստեղծել միասնական ծրագիր, որտեղ կարտացոլվեին արաբ ժողովրդի
ձգտումները: Արաբ պատգամավորների բարձրացրած հարցերը մեծ
մասամբ սահմանափակվում էին տեղային խնդիրներով:

Համախմբմանը խոչընդոտող պատճառներից էր նաև արաբ
պատգամավորների քաղաքական հայացքների տարբերությունը:

Այսպիսով, արաբ պատգամավորները խորհրդարանի աշխա-
տանքի առաջին տարվա ընթացքում չկարողացան լուրջ ընդդիմություն
ստեղծել «Իթքիհադ վե թերաքին» և խորհրդարանում բարձրացնել ա-
րաբական ազգային խնդիրներ: Սակայն դա, իհարկե, ամենևին էլ չէր
նշանակում, որ արաբ պատգամավորները կշղմակից էին իթքիհադա-
կանների բոլոր ծրագրերին և առաջարկություններին: Խորհրդարանա-
կան որոշ քննարկումների ժամանակ, ինչպես, օրինակ, երբ բարձրաց-
վեց արաբ պատգամավորներ Թսլիբ փաշայի, Ահմադ փաշայի, Շաֆիկ
ալ-Մուայադե և Յուսուֆ Շիտվանի ընտրությունների անօրինականությ-
յան հարցը²⁹, կամ երբ իթքիհադականների առաջարկով անվստահույթ-

յուն հայտնեցին վեզիր Քեմալ փաշայի կառավարությանը, արաբները գրավեցին հակաիթքիհադական դիրքորոշում, որը, սակայն, արտահայտվում էր ոչ թե բացահայտորեն, այլ, առավելապես, ձեռնպահ մնալով³⁰։ Սա թերևս արաբների և թուրքերի միջև ապագա լուրջ հակասությունների առաջին արտահայտություններից էր, ինչը հանգեցրեց իթքիհադական կուսակցության հետ արաբ գործիչների կապերի թուլացմանը։

Ինչպես ակնհայտորեն ցույց տվեց դեպքերի զարգացման հետագա ընթացքը, երիտթուրքերի ծայրահեղ ազգայնամոլական քաղաքականությունը ի վերջո հիասթափեցրեց կայսրության ազգություններին, այդ թվում նաև արաբներին և առավել չափով խորացրեց երիտթուրքերի հետ վերջիններս հակասությունները։ Եվ պատահական չէ, որ խորհրդարանի հետագա տարիների գործունեության ընթացքում արաբ պատգամավորներն սկսեցին անդամակցել այնպիսի կուսակցությունների, որոնք գտնվում էին իթքիհադականներին ընդդիմության շարքերում, ինչպես նաև էին 1910 թ. ստեղծված «Ահալի Ֆիրկասի» կուսակցությունը, ինչպես նաև ավելի ուշ՝ 1911 թ. վերջերին առաջացած «Հուրիյեթ վե իթիլաֆի»³¹։

Խորհրդարանական ընտրությունները առաջին միջոցառումն էր, որի ընթացքում ի հայտ եկան երիտթուրքական կառավարության հռչակած սկզբունքների և իրական քաղաքականության հակասությունները, ինչը որոշակիորեն սթափեցրեց «հեղափոխական» ոգևորությամբ տոգորված արաբներին։ Ի հայտ եկան նաև հակասությունները արաբների և թուրքերի միջև, ինչը հետագայում պետք է դառնար արաբական ինքնորոշման հիմք։

Արաբական վիլայեթների բնակչությունը թերևս առաջին անգամ իր ուժերը փորձեց քաղաքական պայքարում՝ մասնակցելով ընտրություններին և որոշ դեպքերում նույնիսկ ճնշում գործադրելով իշխանությունների վրա։

Խորհրդարանական ընտրություններն ունեցան ևս մեկ կարևոր հետևանք. սկսեց ձևավորվել արաբական քաղաքական վերնախավը, որը հմարավորություն ունեցավ որոշակի մասնակցություն ունենալ Ստամբուլում ընթացող քաղաքական գործընթացներում և մեծապես ազդեց արաբական ազգային շարժման հետագա ընթացքի վրա։

THE ELECTIONS OF 1908
IN OTTOMAN EMPIRE'S ARAB PROVINCES

On the 23rd of July 1908, immediately after the Young Turks revolution, Ottoman constitution has been restored and in October-November there were held parliamentary elections. Trying to insure in parliament the superiority of Turkish element during the elections the Young Turks turned to various violations which limited the Arabs inclusion in parliament as well as their activities concerning the realization of Arab national aims.

Nevertheless, the parliamentary election gave on opportunity to Arab politicians to take part in the political processes of the Empire, which was very important and influential for the further development of the Arab national movement.

ՇԱՆՈԹԱԳՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

1. Օսմանյան կայսրության առաջին սահմանադրությունը հռչակվել էր 1876 թ. դեկտեմբերի 23-ին, սակայն արդեն 1878 թ. սկզբին սուլթան Աբդուլ Համիդը այն չեղյալ հայտարարեց: Սահմանադրությունը վերականգնվեց միայն 1908 թ. հուլիսի 24-ին երիտթուրքերի կողմից:
2. حسن قايالى. الحركة العربية بعيون عثمانية (١٩٠٨-١٩١٨), دمشق ٢٠٠٣, ص. ١٠٩.
3. И. Шпилькова, Младотурецкая революция 1908-1909 гг., М., 1977, с. 194
4. Л.Н.Котлов, Становление национально-освободительного движения в арабских странах Азии 1908-1914 гг., М., 1986, с. 173.
5. И. Шпилькова, նշվ. աշխ. էջ 195.
6. Երիտթուրքական հեղափոխությունից հետո իթթիհադականները չփոխեցին պետական կազմը՝ պահպանելով սուլթանական իշխանությունը և գահին թողնելով Աբդուլ Համիդին:
7. Մեհմեդ Սաիդ Փաշա. Աբդուլ Համիդի առաջին քարտուղար 1876 թ.: 1979 թ. դարձավ Օսմանյան կայսրության մեծ վեզիր, հուլիսի 22-ին 1908 թ. յոթերորդ անգամ զբաղեցրեց վեզիրի պաշտոնը: F. Ahmad, The Young Turks. The Committee of Union and Progress in Turkish Politics, 1908-1914. Oxf. 1969, p. 178.
8. Joseph Hajjar. L' Europe et les destinées du Proche-Orient: La nationalisme arabe syrien entre la Jeune Turquie et les puissances (1908-1914). Damas, 1996, p. 121.
9. Ա.Ն. Մանդելշտամ, Երիտասարդ թուրքերի պատմությունը, Էջմիածին, 1916, էջ 12.
10. J. Hajjar, նշվ. աշխ. էջ 121-122.
11. F. Ahmad, նշվ. աշխ. p. 28.
12. Э. Тума, Национально-освободительное движение и проблемы арабского единства., М., 1977, с. 97.

13. Մանրամասն տես՝ T.Z. Tunaya. Turkiyede siyasi pariler. Istanbul 1952. ss. 247-250.
14. Г.З. Алиев, Турция в период правления младотурок (1908-1918г.), М. 1972., стр. 128.
15. Л.Н.Котлов, նշվ. աշխ., էջ. 174.
16. الدكتور توفيق برو. للعرب والترك في العهد الدستوري العثماني ١٩٠٨-١٩١٤، دمشق ١٩٩١، ص. ٨٧.
17. الدكتور توفيق برو. حسن قبايلي، նշվ. աշխ., էջ. 111.
18. А. Тыркова. Старая Турция и младотурки. Год в Константинополе. Петроград, 1916, стр. 33.
19. Э. Тума, նշվ. աշխ., էջ. 103.
20. 1908 թ. սեպտեմբերին Ստամբուլի արար հասարակական գործիչները հիմնեցին «Արաբ-օսմանյան եղբայրություն» («Ալ-Իխուս ալ-Արաբի ալ-Օսմանի») կուսակցությունը, որի հիմնական նպատակն էր քարեկամական հարաբերություններ հաստատել թուրքերի և արաբների միջև և աջակցել երիտթուրքերին Սահմանադրության դրույթներ պահպանելու գործում: Youssef M. Chhoueirri. Arab Nationalism. A History Nation and State in the Arab World. Oxf. 2000, p.80.
21. الدكتور توفيق برو. նշվ. աշխ., էջ. 120.
22. J. Hajjar, նշվ. աշխ. էջ 126.
23. الدكتور توفيق برو. նշվ. աշխ., էջ. 105-106: Առանձին հետազոտողներ իրենց ուսումնասիրություններում նշում են տարրեր թվեր: Ըստ Ջ. Ջեյնի՝ խորհրդարան էր ընտրվել 260 պատգամավոր, որոնցից 119 թուրք էին, 72-ը՝ արաբ. Zein N. Zeine, Arab Turkish Relations and the Emergence of Arab Nationalism, Beirut, 1958, p.65. Ն.Հովհաննիսյանի քերած տվյալների համաձայն՝ պատգամավորների ընդհանուր թիվը կազմում էր 245, որոնցից 150 թուրքեր, 60 արաբներ: Ն. Հովհաննիսյան. Արաբական երկրների պատմություն, հ.II, Եր., 2004, էջ. 469.
24. Հր. Ռ. Սիմոնյան, Թուրք ազգային բուրժուազիայի գաղափարախոսությանը և քաղաքականությունը, Եր., 1986, էջ 202.
25. Lugol Jean. Le panarabisme. Pesse, Present, Avenir. Le Caire 1946, p.173.
26. Ջ.Անտոնիուսի քերած տվյալներով՝ 1908 թ. Օսմանյան կայսրության (առանց Եգիպտոսի) ազգաբնակչության ընդհանուր թիվը կազմում էր 22 մլն., որոնցից 7.5 մլն. թուրքեր էին, 10.5 մլն. արաբներ, իսկ մնացած 4 միլիոնը՝ հույներ, ալբանացիներ, հայեր, քրդեր և այլ. ազգեր: George.Antonius. The Arab Awaeking. The Story of the Arab National Movement, N.Y.,1947, p.104: Ըստ Դ.Ֆրոմկինի արաբները կազմում էին Օսմանյան կայսրության բնակչության 40 տոկոսը, մոտ 10 մլն. David Fromkin. A Peace to End All Peace. The Fall of the Ottoman Empire and the Creation of the Modern Middle East. N.Y. 1989. p. 48,
27. Sydney Nettlon Fisher, William Ochsenwald. The Middle East. A History. N.Y. 1990, p.328.
28. Л.Н.Котлов, նշվ. աշխ., էջ. 178.

29. Նույն տեղ., նշվ. աշխ., էջ. 182.

30. F. Ahmad. նշվ. աշխ., էջ 34-37.

31. Մանրամասն տես, F. Ahmad. նշվ. աշխ., էջ 69-91.